

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 3

İstanbul — 1985

İFTÂ TEŞKİLÂTİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Doç. Dr. Fahrettin ATAR

İslâm ülkelerinde İslâm dininin yayılmasına paralel olarak Devletin işlerini yürütmek üzere teşkilâtlar kurulmuştur. Bunlardan biri de İFTÂ TEŞKİLÂTI'dır. Bu teşkilât, halkın hukukî, dinî, ilmî, kazâî problemlerine geniş ölçüde cevap vermeyi gaye edinmek üzere ortaya çıkmıştır. Bu yazımızda iftâ teşkilâtının ortaya çıkışını işlerken müftilerin hukukî statüleri ve fetvâ usûlü ile ilgili konulara kısaca temas edeceğiz.

I. TERİMLER

Fetvâ (الفتوى), fütüvâ (الفتيا) dinî ve hukukî bir mes'elenin hâl ve beyânı (açıklaması) zımında vâki olan suâlin cevabıdır¹. Başka bir ifadeyle hukukî ve dinî bir mes'ele, bir müşkil hakkında verilen cevaba, varılan karara f e t v â denir². Fetvâ ve fütüvâ, genç ve kuvvetli manasına olan fetâ (فتى) kelimesinden türemiştir. Fetvâ ile dinî, hukukî bir mes'elenin hükmü açıklanmış ve bir müşkil ortadan kalkmış olur. Fetvâ'nın çoğulu fetâvâ, fetâvî (الفتاوى)'dir³.

- 1 Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, İstanbul, 1268-1272, III, 895; Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i fıkıh (Medhal)*, İstanbul, 1333, s. 289; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1967, I, 246, VIII, 206, 253; Ebulula Mardin, «Fetva», *İA.*, IV, 582.
- 2 Muk. ed. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1965, s. 173.
- 3 Asım Efendi, aynı yer. Bilmen, aynı yer.

Fetvâ'yı Bedrüddin el-Aynî (öl. 855 H.) «Fetvâ; bir hâdise hakkında verilen cevaptır:

ان الفتيا بضم الفاء اسم وكذلك الفتوى وهو الجواب في الحادثة

şeklinde⁴, Abdulganî en-Nâbulusî (öl. 1143 H.) ise «Fetvâ; hükmü bilen bir insanın —müctehid ise yeniden ve ictihâd yoluyla, mukallid ise hikâye (rivâyet) yoluyla— bir mes'eleye verdiği cevaptır:

ان الفتوى هي الجواب عن المسئلة من كل انسان عالم

بالحكم انشاء في المجتهد وحكاية في المقلد.

şeklinde⁵ tarif etmişlerdir.

İstiftâ (الاستفتاء), fetvâ istemek, bir mes'elenin hukukî hükmünü müftîden sormak demektir. Böyle bir hükmü sorana müsteftî (المستفتى) denir⁶. İftâ (الافتاء), fetvâ vermek, bir kimseye müşkil bir durumu açıklamak, dinî bir mes'elenin hükmünü söz veya yazı ile beyân etmektir. Müftî (المفتى), fetvâ veren, hukukî mes'elenin hükmünü beyân eden şahsa denir. Bu kelimenin çoğulu mefâtî (المفاتى) ve müftûn (المفتون)'dur⁷.

II. İFTÂ TEŞKİLÂTININ ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHÇESİ

İftâ teşkilâtının tarihçesini; Hz. Peygamber (s.a.s.), Sahâbe, Tâbi-ûn, Büyük Müctehid İmâmlar ve Taklîd-Duraklama devirleri olarak beş fasıl halinde kısaca inceleyeceğiz.

İftâ teşkilâtının Hz. Peygamber (s.a.s.) zamannıda ortaya çıkmaya başladığını ve bu devrede iftâ faaliyetinin yoğun bir şekilde olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber gerek Mekke ve gerekse Medine'de İslâm dinini insanlara tebliğ ediyor, açıklıyor ve müslümanların dinî ve hu-

4 el-Aynî, Umdetü'l-Kâri, Beyrut, tarihsiz, II, 87.

5 en-Nâbulusî, Reddül-Vâfi, elyazma, İstanbul Çelebi Abdullah Kütüphanesi, no: 385, vr. 165 b.

6 Bilmen, VIII, 206.

7 Asım Efendi, aynı yer; Bilmen, aynı yer.

kukî sahalardaki her türlü müşkilleri çözümlüyordu. O hem bir kâdî, hem de bir müftî olarak kazâ ve iftâ görevlerini uhdesinde bulunduruyordu⁸.

A — Hz. Peygamber (s.a.s.) Devrinde İftâ Faaliyeti

Hız. Peygamber (s.a.s.)'e sorulan dinî, hukukî sahalardaki sorular, yâ ilâhî vahiyle veya bizzat kendisi tarafından cevaplandırılıyordu. Hız. Peygambere sorulan soruları ve onların cevaplarını Kur'ân ve Hadislerde bulmak, mümkündür. Kur'ân ve Hadislerde fetvâ ve iftâ durumlarını inceleyelim.

1 — Kur'ân'da Fetvâ ve İftâ Durumu

Kur'ân'da fetvâ ile ilgili bir takım ayetler bulunmaktadır. Dokuz fıkıhla ilgili olmak üzere onbeş ayette «senden soruyorlar :

»⁹ *يسئلونك* ve iki ayette «senden fetvâ istiyorlar: *يستفتونك*»¹⁰

ifadeleri yer almaktadır. Bu ayetleri incelediğimiz zaman, Hız. Peygambere i'tikad ve amelle ilgili soruların sorulduğunu ve bunların bizzat Kur'ân tarafından cevaplandırıldığını görürüz. Burada Peygambere sorulup ta Kur'ân tarafından cevaplandırılan hususlarla ilgili âyetlerin meallerini vermeyi uygun bulduk:

«Ey Muhammed! Sana ne sarfedeceklerini sorarlar, de ki: Sarfedeceğiniz mal ana-baba, yakınlar, yetimler, düşkünler, yolcular içindir.»¹¹
«Sana içki ve kumar hakkında sorarlar, de ki: İkisinde de hem büyük günah ve hem de fayda vardır. Günahı faydasından daha büyüktür.

8 es-Serahsi, el-Mebsût, Mısır, 1324, XVI, 86; İzmirli İsmail Hakkı, Kitâbu'l-İftâ ve'l-Kadâ, İstanbul, 1338, s. 1 ve dev.; Muhammed Tayyib Okıç, Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler, İstanbul, 1959, s. 151; Mk. ed. en-Nisâ, 176; el-Mâide, 42, 49.

9 «Senden soruyorlar» ifadesi zikredilen fikhî ayetler ve konuları: İnfak (el-Bakara, 215, 219), mukaddes aylarda savaş (el-Bakara, 217), içki-kumar (el-Bakara, 219), yetimler (el-Bakara, 220), hayız hali (el-Bakara, 222), helâl kılınan şeyler (el-Mâide, 4), ganimetler (el-Enfâl, 1), hac mevsimi (el-Bakara, 189).

10 «Senden fetvâ istiyorlar» ifadesi zikredilen fikhî ayetler ve konuları: Kadınlar (en-Nisâ, 217), miras-kelâle (en-Nisâ, 176).

11 el-Bakara, 215.

(Yine) sana hangi şeyi nafaka vereceklerini sorarlar, de ki: İhtiyacınızdan artanı verin. Allah size böylece ayetlerini pek güzel açıklar»¹². «Ey Muhammed! Sana hürmet edilen ayı ve ondaki savaşı sorarlar, de ki: O ayda savaşmak büyük suçtur»¹³. «Sana yetimleri sorarlar, de ki: Onların işlerini düzeltmek hayırlıdır»¹⁴. «Ey Muhammed! Sana kadınların aybaşı hali hakkında sorarlar, de ki: O bir eziyettir. Aybaşı halinde iken kadınlardan el çekin, temizlenmelerine kadar onlara yaklaşmayın»¹⁵. «Ey Muhammed! Sana kendilerine neyin helâl kılındığını sorarlar, de ki: Size temiz olanlar helâl kılındı»¹⁶. «Ey Muhammed! Sana ganimetlere dair soru sorarlar, de ki: Ganimetler Allah'ın ve Peygamberininindir»¹⁷. «Ey Muhammed! Sana hilâl halindeki ayları sorarlar, de ki: Onlar, insanların hac vakitlerinin ölçüleridir»¹⁸. «Ey Muhammed! Kadınlar hakkında senden fetvâ isterler, de ki: Onlar hakkında fetvâyı Allah veriyor»¹⁹. «Ey Muhammed! Senden fetvâ isterler, de ki: Allah size ikinci dereceden mirasçılar hakkında fetvâ veriyor; şayet çocuğu olmayıp bir kız kardeşi bulunan kimse ölürse, bıraktığının yarısı kız kardeşe düşer»²⁰.

2 — Hadislerde İftâ ve Fetvâ Durumu

a) Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Fetvâları :

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kendisine sorulan sorulara bizzat cevap verdiğini hadislerinden öğrenmekteyiz. İbn Kayyim el-Cevziye (ö. 751 H.), İ'lâmu'l-Muvakki'in adlı eserinde Hz. Peygamber'in fetvalarından önemli bir miktarını tesbit ve kaydetmiştir²¹. Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şe'mî (öl. 942 H.), Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd adlı eserinde Peygamberimizin fetvalarını râvîler zinciriyle birlikte nakletmiştir²². İzmir-

12 el-Bakara, 219.

13 el-Bakara, 217.

14 el-Bakara, 220.

15 el-Bakara, 222.

16 el-Mâide, 4.

17 el-Enfâl, 1.

18 el-Bakara, 189

19 en-Nisâ, 127.

20 en-Nisâ, 176.

21 İbn Kayyim, İ'lâmu'l-Muvakki'in, Mısır, ty., IV, 266.

22 Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, eş-Şe'mî Subulu'l-Hudâ ve'r-Reşâd, elyazma, İstanbul, Kılıç Ali Paşa, No: 745, IV, 221a 269b.

li İsmail Hakkı da Kitâbu'l-İftâ ve'l-Kadâ adlı eserinde Peygamberimizin fetvalarından birkaç örnek zikretmiştir²³.

Şimdi İbn Kayyım el-Cevziyye'nin adı geçen eserinde Peygamberimizin fetvalarına ayırdığı bölümdeki hadislerin mahiyetlerini inceleyelim. Bu bölümün adı; «Faslu Fetâvâ İmâmi'l-Muftî'n (s.a.s.) « فصل فتاوى امم المفتين (صلعم) » dir²⁴. Bu bölüm altında akide, tahâret, ölüm, zekât, hacc, Kur'an sûreleri, bey', sadakâ, köle azâdı, nikâh, talâk, zihâr, liân, nesebin tesbiti, nafaka, kasâme, akîka, cihâd ve benzeri konulardaki fetvâlar zikredilmiştir. Peygamberimizin fetvalarını hadis kitaplarında bulmak mümkündür²⁵.

Hiz. Peygamber (s.a.s.)'in fetvalarından birkaç örnek verelim:

a) Deniz suyu ile abdest alınıp alınmayacağı soruldu, Peygamber «Onun suyu temizdir ve ölüsü de helâldir» diye cevap verdi²⁶.

b) Bir adam Peygamberimize «Yâ Resulellah oruçlu olduğum halde unutarak yedim ve içtim» dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz «Allah seni yedirdi ve içirdi», başka bir rivayette «Orucuna devam et, Çünkü Allah seni yedirdi ve içirdi. Sana orucunu kaza etmek de yoktur» dedi²⁷.

c) Nebî (s.a.s.) kadınların yiyecek ve giyeceklerinin (nafakalarının) erkekler tarafından karşılanacağına fetva verdi²⁸.

Yukarıda zikrettiğimiz üç fetvayı tahlil ettiğimiz zaman birinci ve ikinci hadisle yeni hükümlerin konulduğunu, üçüncü hadisle bir âyetin²⁹

23 İzmirli İsmail Hakkı, Kitâbu'l-İftâ ve'l-Kadâ, s. 9-10; Muk. ed. İlm-i Hilâf, İstanbul, 1330, s. 236, 266.

24 İbn Kayyım, a.g.e., IV, 266.

25 bk. A. J. Wensink, Concordance, Leyen, 1936, V, 64-68. Muk. ed. el-Aynî, Umdetu'l-Karî, K. İlm, II, I ve dev.

26 ed-Dârimî, Sünen, Beyrut, tr, I, 86; İbn Kayyım, a.g.e. IV, 276.

27 Müslim, Sahih, Beyrut, K. Savm, 33, II, 809; İbn Kayyım, a.g.e. IV, 295.

28 ed-Dârimî, Menâsik, 34; İbn Mâce, Menâsik, 84; Ebû Dâvûd, Menâsik, 56; Ahmed b. Hanbel, Musned, IV, 36, V, 168, 173.

29 el-Bakara, 233.

hükümünün te'vid edildiğini görürüz. Burada ifade edelim ki ikinci hadisin kapsamı mezheblerce farklı olarak mütalaa olunmuştur. Prof. Dr. Mehmet Sait Hatipoğlu hocamız, ele aldığı bir makalesinde bu hadisi tahlil ederek, bu tahliller ışığı altında konu ile ilgili mezheblerin görüşlerini güzel bir şekilde tenkide tabi tutmuştur³⁰.

3 — Peygamberimiz Zamanında Sahabenin İftâ Faaliyeti

Hz. Peygamber bir taraftan halkın hukukî ve dinî sorularını cevaplandırıp müşkillerini hallederek onları aydınlatırken, diğer taraftan Mescid-i Nebevî'de bir üniversite kabul edilen camie bitişik olarak yaptırılan Suffe'de ashabını ilmen yetiştirdi³¹ ve onları fetva verecek seviyeye kavuşturdu. Böylece sahâbe Peygamber (s.a.s.) hayatta iken fetva vermeğe başladılar. es-Suyûti (öl. 911 H.3, Edebü'l-Müftî adlı risâlesinde ashâbdan Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekr, Hz. Osman, Hz. Ali, Muâz b. Cebel, Ubeyy b. Ka'b'ın Peygamberimiz hayatta iken fetvâ verdiklerini kaydetmektedir³². Abdulhayy el-Kettânî, et-Terâtibu'l-İdâriyye adlı eserinde «Resulullah zamanında müftilerin zikri»:

(ذكر المفتين على عهد رسول الله (صلى الله عليه وسلم))

konulu başlığında, Abdurrahman b. Avf, Hz. Ali, Hz. Ömer, Abdullah b. Mesûd, Muâz b. Cebel, Huzeyfe, Zeyd b. Sâbit, Ebû d-Derdâ, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Selmânü'l-Fârisî, Abdullah b. Abbâs, Ebû Hureyre, Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber zamanında fetvâ verdiklerini nakletmektedir³³.

B — Sahâbe Devrinde İftâ Faaliyeti

Bu devirde halifeler başta olduğu halde sahâbilerin fetvâ verdiklerini görmekteyiz³⁴. Müverrih ve hukukçuların bildirdiklerine göre as-

30 Mehmet Sait Hatipoğlu, «İslâm Mükellefiyet Anlayışı ve Buna Aykırı Bir Mâlikî-Hanefî Kıyası» Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1976, C. XXI, s. 185-197.

31 Talat Koçyiğit, Hadis Tarihi, Ankara, 1977, s. 18.

32 es-Suyûti, Edebu'l-Mufti, elyazma, İstanbul, Ş. Ali Paşa, No: 2714, vr. 148.

33 el-Kettânî, et-Terâtibu'l-İdâriyye, Rabad, 1346, I, 56-58.

34 es-Serahsî, el-Mebsût, XVI, 86; İzmirli İsmail Hakkı, Kitâbu'l-İftâ ve'l-Kadâ, s. 13-19; Bilmen, XIII, 266.

hâb içerisinde yüzotuz küsür şahıs fetvâ verecek selâhiyeti hâiz idiler³⁵.

İbn Kayyım el-Cevziyye fetvâlarının kemmiyeti (sayısı) itibariyle ashâbı üç kısma ayırmaktadır³⁶.

- 1) Çok sayıda fetvâsı bulunanlar (el-müksirûn mine'l-fütyâ :
المكثرون من الفتيا).
- 2) Orta sayıda fetvâsı bulunanlar (el-Mütevassitûn fi'l-fütyâ :
المتوسطون في الفتيا).
- 3) Az sayıda fetvâsı bulunanlar (el-mükıllûn mine'l-fütyâ :
المقلون من الفتيا).

1) Çok sayıda fetvâsı bulunanlar: Bunlar yedi kişidir. Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Aişe, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Ömer'dir. Bunların her birinin fetvâları, bir büyük cilt olabilecek miktar ve sayıdadır³⁷.

2) Orta sayıda fetvâsı bulunanlar: Bunlar yirmi kişidir. Hz. Ebû Bekr, Hz. Osman, Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, Muâz b. Cebel, Sad b. Ebî Vakkâs, Ummu Seleme, Ebû Saîd'il-Hudrî, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Zubeyr, Ebû Mûsâ El-Eş'arî, Selmânu'l-Fârisî, Câbir b. Abdillâh, Talhâ, Zubeyr, Abdurrahman b. Avf, İmrân b. Huseyn, Ebû Bukre, Ubâde b. Sâmit ve Muâviye'dir. Bu sahâbilerin fetvâları toplansa küçük birer cilt olabilir³⁸.

3) Az sayıda fetvâsı bulunanlar: Bunlar yüz kişi civarındadır. Ebu'd-Derdâ, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Ubey b. Ka'b az fetvâsı bulunan sahâbilerdendir. Bunların bütün fetvâları toplansa küçük bir cilt ola-

35 İbn Kayyım, İ'lâmu'l-Muvakkı'in, I, 17; el-Kettâni, a.g.e. I, 58; Makrizî, İmtâu'l-Esmâ, elyazma, Köprülü, 1004, vr. 889-901; İbn Hazm, Cemâiu's-Sire, Mısır, tr. s. 319-335.

36 İbn Kayyım, aynı yer.

37 İbn Kayyım, aynı yer; muk. ed. el-Kettâni, aynı yer.

38 İbn Kayyım, aynı yer; el-Kettâni, aynı yer.

bilir³⁹. Burada ashâb arasında fetvâ verme hususunda ihtisaslaşmanın söz konusu olduğuna işaret edelim. Hz. Ömer, Şam'ın Câbiye bölgesinde halka yaptığı bir konuşmada «Kim Kur'ân hakkında soru sormak istiyorsa Ubeyy b. Ka'b'a sorsun. Ferâiz, mirâs hakkında soru sormak isteyenler, Zeyd b. Sâbit'e sorsun. Fıkıh meselelerini sormak isteyenler, Muâz b. Cebel'e gitsinler. Mâlî konularda sorusu olanlar, bana sorunlar. Çünkü Allah beni hazineci ve kâsım kıldı» sözleriyle ihtisas konusuna işaret etmiştir⁴⁰.

Burada ifade edelim ki, sahâbe önceleri Medine'de ikâmet ederken, sonradan bazı ülkelerin İslâm Devletine katılmaları sebebiyle diğer şehirlere gitmek ve oralarda ikamet etmek mecburiyetinde kalmışlardır. «Müslümanlar, fethettikleri bölgelere hukukçuları ile, müftüleri ile gittiler. Birbirinden uzak bölgelerde fıkıh merkezleri ortaya çıktı ve bunu takiben de az çok birbirinden farklı fıkıh mezhepleri zuhûr etti. Medine, Mekke, Mısır, Kûfe, Basra ve Şam gibi mahalli merkezlerin örf ve âdetleri ve şartları başka idi. Fıkıhı tatbik edecek sahâbe —insan olmaları dolayısıyla— farklı kabiliyyet, bilgi ve düşünce sahibi idiler. Bütün bu sebebler değişik fıkıh ekollerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu fıkıh ekollerinin bazıları şunlardır»:⁴¹

1 — Medine :

Medine'de halifeler ile birlikte Hz. Aişe, Zeyd b. Sâbit fetvâ veriyorlardı. Bunlar biraz sonra bahis konusu edeceğimiz tâbiûn'dan fukahâ-i seb'a'yı yetiştirmişlerdir.

2 — Mekke :

Fetihten sonra Muâz b. Cebel, burada kalmıştır. İkrime b. Ebî Cehl, Abdulah b. Sâib, Attâb b. Esîd, Saffân b. Umeyye vs. burada fetvâ vermişlerdir. Fakat Mekke medresesi, Abdullah b. Abbâs'ın Basra'dan dönüşünden sonra kuvvet kazanmıştır.

39 İbn Kayyım, aynı yer.

40 İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, II/2, 108, 115; İbn Kayyım, a.g.e., I, 17.

41 Yusuf Ziya Kavakcı, *Karahanlılar Devrinde İslâm Hukukçuları*, Ankara, 1976, s. 9-10.

3 — *Kûfe* :

Hiz. Ömer zamanında kurulan Kûfe'de İbn Mes'ûd, Hiz. Ali fetvâ vermişlerdir.

4 — *Basra* :

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Enes b. Mâlik burada kalmışlardır. Abdullah b. Abbâs burada bir müddet valilik yapmış ve fetvâ vermiştir.

5 — *Şâm* :

Hiz. Ömer; Muâz b. Cebel, Ubâde b. Sâmit, Ebû'd-Derdâ'yı Şam'a göndermiştir. Bunlar burada fıkıh ilmini neşretmişlerdir.

6 — *Mısır* :

Abdullah b. Amr b. Âss oraya Hiz. Ömer tarafından vazifeli olarak gönderilmiş ve halkın dinî konularda sordukları sorulara fetvâlar vermiştir⁴².

İbn Kayyım el-Cevziyye (öl. 751 H) «Din, fıkıh, ilim bu ümmete İbn Mes'ûd'un, Zeyd b. Sâbit'in, Abdullah b. Abbâs'ın arkadaşları tarafından yayılmıştır. Medineliler, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Ömer'in; Mekkeli-ler, İbn Abbâs'ın; Iraklılar, İbn Mes'ûd'un arkadaşlarından ilmi öğrenmişlerdir» demektedir⁴³.

Sahâbe'nin fetvalarıyla amel edilip edilmeyeceği hususuna gelince; Sahâbiler, Hiz. Peygamberi bizzat gözleriyle görmüşler ve onun tebliğatını bizzat kulaklarıyla işitmişlerdir. Bu itibarla onların fetvâlarının hadis olma ihtimali vardır. Fukahâ bu nazarla sahâbe'nin fetvâlarına bakmış onu bir hüccet olarak kabul etmişlerdir⁴⁴.

Sahâbî kavli kıyas ve akılla bilinmeyecek bir konuda varit olmuşsa, hanefiler onunla amel edilmesini vâcip görürler. Kıyas ve akılla bilinebilecek bir konuda varit olan sahâbî fetvâsı ile amel etmekte ise ihtilâf edilmiştir. Sahâbî'nin fetvâlarından örnekler: Hiz. Ali'ye göre mehrin miktarı on dirhemdir. Enes b. Mâlik'e göre hayzın en azı üç, en

42 Geniş bilgi için bk. Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 89-97.

43 İbn Kayyım, *İ'lâmu'l-Muvakki'in*, I, 21.

44 es-Serahsi, *Usûl*, Beyrut, 1973, II, 108.

çoğu on gündür. Osman b. Ebi'l-Âss'a göre nifâsın en çoğu kırk gündür. Hz. Âişe'ye göre bir çocuk anne karnında ençok iki yıl kalır. Yine Hz. Âişe'ye göre bir kimse sattığı malı parasını almadan sattığı fiyattan daha aşağı bir fiyata alamaz⁴⁵.

C — Tabiûn Devrinde İftâ Faaliyeti

Bu devrin mümeyyiz vasıfları: 1 — Bu devirde ihtilaflar artmış, 2 — Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadis mektepleri zuhûr etmiş, 3 — Tedvîn hareketleri başlamıştır.

Bu devirde yetişen âlimler, sahâbîlerin talebeleridir. Şimdi şehirlerle göre yetişen müftileri sıralıyalım:

1 — Medine :

Burada bilhassa yedi fakîh (el-Fukahâu's-Seb'a) meşhur olmuştur. Bunlar Saîd b. Museyyeb, Urve b. Zubeyr, Kâsım b. Muhammed, Hârice b. Zeyd, Ebû Bekr b. Abdurrahman, Süleyman b. Yesâr, Ubeydullah b. Abdillâh'dır. Bunlardan başka İbn Şihâb ez-Zühri, Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr, Nâfi gibi âlimler bulunmaktadır. İbn Şihâb ez-Zuhri'nin fetvâları fıkıh bablarına göre üç cild halinde Muhammed b. Nûh tarafından toplanmıştır⁴⁶.

2 — Mekke :

Atâ b. Ebî Rebâh, Tâvûs b. Keysân, Mucâhid b. Cebr, İkrime burada yetişmiş ve fetva vermişlerdir⁴⁷.

3 — Basra :

Tâbiûn devrinde Basra'da fetvâlarıyla şöhret yapan el-Hasanu'l-Basrî'yi görmekteyiz. Onun fetvâları yedi bölüm halinde toplanmıştır. Ayrıca Muhammed b. Sirîn ve Katâde burada müfti olarak görev yapmışlardır⁴⁸.

45 es-Serahsi, Usûl, II, 110.

46 İbn Kayyım, İ'lâmu'l-Muvakki'in, I, 23.

47 İbn Kayyım, a.g.e., I, 24.

48 İbn Kayyım, aynı yer.

4 — *Kûfe* :

Kûfe'deki tabiûn devri müftîleri şunlardır: Alkâme b. Kays, Mesrûk b. Ecdâ, Şurayh, Süleymân b. Rebîâtu'l-Bâhili, İbrahim en-Nehaî, Âmiru's-Şa'bi, Saîd b. Cubeyr. İbrahimu'n-Nehaî'nin hocalarının fetvâlarını, fikhî görüşlerini bir kitapta topladığı rivâyet olunmaktadır⁴⁹.

5 — *Şâm* :

Tabiûn devri Şâm müftîleri arasında Ebû İdrîs Havlânî, Mekhûl ve Ömer b. Abdulaziz'i görmekteyiz.

6 — *Mısır* :

Yezîd b. Ebî Habîb, Leys b. Sa'd ve Ubeydullah b. Ebî Ca'fer, tabiûn devri Mısır müftîleri arasında en meşhurlarıdır.

7 — *Yemen* :

Abdurrâzâk b. Hemmâm, bu devrede Yemen bölgesinde fetvâlarıyla meşhur bir fakîh olarak görülmektedir⁵⁰.

D — Büyük Müctehid İmâmlar Devrinde İftâ Faaliyeti

Müctehidler asrı olarak vasıflandırılan bu devir, Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, el-Evzaî, Süfyânu's-Sevrî, Dâvûd ez-Zahirî, Taberî, Ahmed b. Hanbel gibi mezheb imamlarının yetiştiği bir devirdir. Bu devrin en büyük özelliği mezheblerin ortaya çıkışı, fıkıh, usul-i fıkıh kitaplarının tedvin edilmeğe başlanmasıdır. Bu devirde mezheb imâmları, müstakîl olarak fetvâ veriyorlar, kendi rey ve ictihâdlarıyla fıkha hizmet ediyorlardı. Bu devirde yetişen imâmların fetvâlarını tedvin edilmiş fıkıh kitaplarında bulabiliriz.

E — Taklid ve Duraklama Devrinde İftâ Faaliyeti

Bu devir hicrî dördüncü asrın sonundan başlar, zamanımıza kadar devam eder. Müctehid imâmlardan sonra fikhî çalışmalar onların tale-

49 İbnu'n-Nedim, *Fihrist*, Kahire, 1348, s. 297, 319.

50 Tabiûn devrinde belli başlı merkezlerde fıkıh ilmini temsil eden fakihlerin müftîlerin en meşhurları için bk. İbn Kayyım, a.g.e., I, 22-29; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1974, s. 55-56.

beleri tarafından koydukları metodlar çerçevesinde yürütülmüştür. Bu devirde yetişen alimler, daha ziyade imâmlarının görüşlerini tetkik ile yetinmişlerdir. Bundan önceki devirlerde fıkıh sahasında bilgisini geliştirmek isteyen fıkıhçıların öncelikle Kitâb ve Sünnetle iştigal etmelerine karşılık bu devrin alimleri muayyen bir imâmın kitâblarıyla meşgul olarak o imâmın tedvin ettiği hükümleri, öğrenmeğe gayret ederlerdi. İmâmın yolunu ve kitaplarını iyice kavrayınca o kişi alim ve fakîh sayılırdı. Bunların bir kısmı imâmın verdiği hükümleri bir kitap haline getirirdi. Bu fıkıhçıların hiçbirisi, imâmın verdiği fetvâya muhalif bir şey söylemeği kendileri için caiz görmezlerdi. Hanefî mezhebi hukukçularından el-Kerhî (öl. 340 H.), «Bizim imâmlarımızın verdikleri fetvâlara aykırı düşen âyetler ya mensûhtur veya te'vile muhtaçtır. Keza bu durumda olan her hadis aynı şekilde ya mensuhtur veya te'vil edilir» demiştir⁵¹. Böylece fıkıhçılar içtihad kapısını kendileri için açık görmemişlerdir⁵².

Bu devirde tayin edilen müftiler veya ilmî iktidarı bulunan alimler, mezhepleri doğrultusunda fetvâ vermişlerdir.

Karakoyunlu ve Akkoyunlularda «Vilâyette adlî işlere bakan kâdılar ve dinî işlere bakan müftiler vardı»⁵³.

Memlüklerde «Divânda yani Dârilâdilde kadıaskerlerin alt tarafında oturan dört mezhebe mensup dört müfti vardı. Divânda şer'î işler hakkında fetvâ vermek bunlara mahsustu. Sefer zamanında sultan giderse bunlar da beraber giderdi⁵⁴. Osmanlılarda müftilere şeyhu'l-İslâm ünvanı da verilmişti ki bu müftüler hanefî mezhebine göre fetvâlarını veriyorlardı⁵⁵.

51 el-Kerhî, er-Risale, İstanbul, tr., s. 84.

52 el-Hudari, İslâm Hukuku Tarihi, trc. H. Hatiboğlu, İstanbul, 1974, s. 320.

53 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara, 1970, s. 284; Hayreddin Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, s. 145.

54 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 387.

55 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı, Ankara, 1965, s. 173; Ertuğrul Düzdağ, Ebussuûd efendi Fetvâları, s. 17.

III. MÜFTİLER

Bu bölümde müftilerin vasıfları, tayinleri ve maaşları hakkında bilgi vermeğe çalışacağız.

A — Müftilerin Vasıfları :

Müftilerin asıl vazifeleri, dinî hükümleri en güzel şekilde insanlara tebliğ etmek, halkın hukukî, dinî, amelî sahalardaki sorularını cevaplandırmak ve müşküllerini hallü fasl etmektir. Görüldüğü gibi müftilerin vazifeleri çok mühimdir. Bu vazifeleri ifâ edecek şahısların hukuk ilmine derin vukûfları, halkın ihtiyaçlarını, örf ve adetlerini anlayacak umûmî kültürleri bulunması gerekir. İftâ vazifesinin mes'uliyeti fazla olduğu için bu görevi ifâ edecek şahıslarda mânevî, hukukî ve teknik vasıflar aranır. Çünkü hukukî vasıf ve ehliyeti olmayan müftilerin hem kendilerine ve hem de cemiyete verecekleri zararların telâfisi mümkün değildir. Peygamberimiz (s.a.s.) «Kim bilgisiz olarak fetvâ verirse, verdiği fetvâdan ötürü meydana gelecek günah, fetvâyı verene aittir» buyurmaktadır⁵⁶. es-Suyûtî (öl. 911 H.), Edebü'l-Muftî adlı risâlesinde fetvâ vermenin ne kadar mesuliyetli bir iş olduğunu hadislere dayandırarak anlatmaktadır⁵⁷.

İftâ görevinin ne kadar mes'uliyetli bir görev olduğunu şu olay ortaya koymaktadır. Ashâbdan bazıları, soğuk günde başından yaralanan ve şer'an da yıkanması gereken bir şahsa «Boy abdesti alman gereklidir» diye fetvâ verirler. Bu adam mezkûr fetvâ üzerine yıkanır ve vefat eder. Haber Peygambere ulaştınca, Hz. Peygamber (s.a.s.) fetvâ verenleri kasederek «Allah onları kahretsin adamı öldürdüler. Madem bilmiyorlar bilene sorsalar ya» Aczin, bilgisizliğin çare ve ilâcı sormaktır» diye buyurmuştur⁵⁸.

Hiç şüphesiz fetvâ verecek şahıslarda ilim vasfı aranır. Çünkü müftî, fetvâsıyla hukukî bir muamelenin nasıl olacağını veya dinî bir ibâ-

56 el-Beyhaki, es-Sunenu'l-Kubrâ, K. Edebi'l-Kâdi, bab. 21.

57 es-Suyûtî, Edebu'l-Muftî, elyazma, Şehid Ali Paşa, No: 2714, vr. 143b, ve dev.

58 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 330; Ebû Dâvûd, Sünen, K. el-Vudû, 70; Hayreddin Karaman, İslâm Hukukunda Mezhebler, s. 57-58; İbn Teymiyye, Ref'ül-Melâm, s. 60.

detin nasıl yapılacağını yahut bunların dindeki yerinin ne olduğunu açıklar. İlimsiz verilen fetvâlar, bir takım yanlış hükümlerin verilmesine sebep olur.

Peygamberimiz «Kadılar üç kısımdır. Bunlardan ikisi ateşde birisi cennette olacaktır. Cennetlik olan hakkı bilen ve onunla hükmeden hâkimdir. Ateşde olanlar ise, bilmediği halde hüküm veren, hakkı bilmediği halde ona aykırı hükmedendir»⁵⁹ buyurmuştur. İbn Teymiyye (öl. 728 H.)'ye göre müftiler de böyledir⁶⁰. İbn Kayyım (öl. 751 H.)'da aynı kanaati taşımaktadır⁶¹.

İslâm hukukçuları müftülük için ağır şartlar koymuşlardır. Ahmed b. Hanbel (öl. 241 H.)'den şöyle rivâyet olunur: Bir kimsenin kendisini fetvâ vermeğe ehliyetli görmesi için şu beş şartı haiz olması gerekir:

- 1 — İ y i n i y e t sahibi olmak,
- 2 — İ l i m , h i l i m , v e c i d d i y e t sahibi olmak,
- 3 — Kendisinin i l m i n d e n e m i n olmak,
- 4 — Z e n g i n olmak, kâfi derecede m a i ş e t i bulunmak,
- 5 — İnsanları i y i c e t a n ı m a k ⁶².

İmâm Şâfiî (öl. 204 H.) şöyle demiştir: Bir kimsenin fetvâ verebilmesi, o şahsın Kur'ân'ın nâsîh-mensûh, muhkem-müteşâbihlerini ve âyetlerin nüzül sebeplerini ayrıca Hz. Peygamberin sünnetini, lugât, şiir ve fakihlerin ictheadlarını bilmesine bağlıdır⁶³.

Müftî, kendisine sorulan ilmi ve dinî mes'elelerin hükmünü, İslâmî kaynaklardan yani kitâb ve sünnetten öğrenerek veya bunların ışığı altında içtihad ederek verir. Bu sebeble fetvâ verme, ilmi bir iktidâr mes'elesidir. Fetvâ vermek ancak ilimle mümkün olabilir. İlim olmayan şahıs fetvâ vermeğe tâyin edilemez. Ayrıca müftide ilim vasfından başka ahlâkî, mânevî diğer vâsıflar da aranır. es-Serahsî (öl. 483 H.) «müftî de kâdi'da aranan vasıflar bulunmalıdır» demektedir⁶⁴. İbn Nüceym

59 İbn Mâce, Sünen K. Ahkâm, 3 (Hadis No: 2315).

60 Hayreddin Karaman, a.g.e., s. 60; İbn Teymiyye, a.g.e., s. 66-67.

61 İbn Kayyım, İ'lâmu'l-Muvakki'in, IV, 173.

62 İbn Kayyım, a.g.e., IV, 199; İzmirlî İsmail Hakkı, Kitabu'l-İftâ ve'l-Kadâ, s. 12; Bilmen, VIII, 257; Muhammed Ebû Zehrâ, İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, trc. A. Şener, I, 159-160; Ebû'l-Ulâ Mar-din, «Fetvâ», İA. IV, 582.

63 İbn Kayyım, a.g.e., I, 46.

64 es-Serahsî, Mabsût, XVI, 109.

(öl. 970 H.)⁶⁵, İbnü'l-Hümâm(öl. 681 H.)⁶⁶, ez-Zeyle'î (öl. 743 H.)⁶⁷, Şeyhzâde (öl. 1078 H.)⁶⁸ gibi hukukçular da aynı kanaatı paylaşmaktadırlar. Ancak kâdı ile müftide müşterek vasıflar bulunduğu gibi farklı vasıflar da bulunmaktadır. Şimdi müftilerde bulunması gereken vasıfları sıralayalım. Müftide aşağıdaki vasıflar bulunmalıdır:

- 1 — İ s l â m
- 2 — A d â l e t
- 3 — A k ı l
- 4 — B ü l û ğ
- 5 — İ l i m (Hukuk bilgisi).

1 — İ s l â m : Fetvâ verme dinî bir görev olduğu için, onu verecek şahsın müslüman olması gerekir⁶⁹. es-Serahsî, «Müftî tayininde islâm vasfının şart koşulması, inkârcıların dinî hükümleri (haberleri) doğru olarak tebârüz ettirmemeleri sebebiyledir. Çünkü fetvâ ile verilen hüküm, dinî konuyu ilgilendirir. Onlar (inkârcılar) hak dine düşmandırlar, ellerinden geldiği kadarıyla hak dini yıkmaya gayret ederler. Bu sebeble müftî tayinin de islâm vasfının bulunmasını şart koştuk» demektedir⁷⁰.

2 — A d â l e t : Doğru sözlü, ifetli, emâneti yerine getiren, haram ve günahlardan sakınan, şüpheli işlerden uzak olan, rıza ve gazap hallerinde itidallerini koruyan, din ve dünya işlerini yürütürken şahsiyet ve karakterini kaybetmiyen bir şahıs, adâlet vasfını şahsında toplamış demektir⁷¹. Bu vasfı taşıyana âdil denir. Adâletin zıddı, fısk, âdilin zıddı fâsıktır. Müftî iffetli, nâmuslu, dürüst, sâlih ve dindâr bir zat

65 İbn Nüceym, el-Bahru'r-Râik, VI, 289.

66 İbnü'l-Hümân, Fethü'l-Kadir, V, 456.

67 ez-Zeyleî, Tebyinü'l-Hakâik, IV, 176.

68 Şeyhzâde, Mecme'u'l-Enhûr, II, 146; bk. el-Fetâvâ el-Hindiyye III, 308.

69 İbn Salâh, Edebü'l-Müftî, Çorlulu Ali, No: 266, vd. 5b; İbn Nüceym, VI, 286-290; Şeyhzâde, a.g.e. II, 146; el-Fetâva, el-Hindiyye III, 309.

70 es-Serahsî, a.g.e., XVI, 109.

71 el-Mâverdi, el-Ahkâmu's-Sultâniyye, s. 54; Muk. ed. H. Atay, İslâm Hukuku Felsefesi, s. 66, dipnot, 127.

olmalıdır. Fâsık olmamalıdır. Fakîhlerin ekserisi, fâsık kimsenin müftî tayin edilemeyeceğini söylemektedirler⁷².

3 — A k ı l : Müftî olan şahıs, akıllı olmalıdır⁷³. Hafızası da kuvvetli olmalıdır. Mecnûnların müftî olması mümkün değildir⁷⁴.

4 — B ü l ü ğ : ⁷⁵ Bir kimse bülûğ çağına geldikten sonra müftî olabilir. Müftînin genç olmasında bir mahzur bulunmamaktadır⁷⁶. İbrahim en-Neha'î (öl. 96 H.) 16 yaşında iken fetvâ vermeye başlamıştır⁷⁷.

5 — İ l i m (Hukuk bilgisi) : Müftî ilim yönünden iyi yetişmelidir. Müctehid olmalıdır. Kur'ân'ı, sünneti, icmâ'ı ve kıyası iyi bilmelidir.

Muhammed Seyyid Bey, Usûl-i Fıkıh (Medhal) adlı eserinde şöyle demektedir: «İstılâh-ı Usûliyyinde müftî, müctehid demektir. Nasılkî fakîh lafzında müctehid mürâdifi olduğu yukarıda zikrolunmuştu. Demekki müftî, müctehid ve fakîh lafızları usulcüler ininde elfâz-ı müterâdife kabilindedir. Zamanımız müftilerine müftî itlâkı usûliyyuna göre itlâkı mecâzîdir. Şu halde bir âlimin hakiki müftî olabilmesi için ictihâd şartını nefsinde cem etmiş olması şarttır. İşte asıl fetvâ diye böyle şerâit-i ictihâdî câmi ve binâenaleyh ictihâd iktidârını haiz müftî tarafından ictihâden verilen fetvâyâ denir. Zamanımızın müftileri, müctehid olmadıklarından bunlar hakikatte müftî olmayıp nâkildirler. Verdikleri fetvâlar mensup oldukları mezheb sahibinin veya ondan sonra fukahâ-i mezhebin akvâl ve fetvâsını nakl ve hikâyeden ibarettir»⁷⁸. Burada görüldüğü gibi usulcülere göre müftî müctehid demektir. Başka birisinin görüşü ile fetvâ veren müftîye mecâzen müftî denmektedir. Çünkü onların müctehidlerin görüşlerini nakletmekten başka bir fonksiyonları yoktur.

İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadir adlı eserinde şunları kaydetmektedir: «Ancak müctehid fetvâ verebilir. Usul âlimlerine göre müftî müctehid demektir. Müctehidlerin görüşlerini ezberleyen ve müctehid olmayan şahıs, müftî değildir. Zamanımızda mevcut fetvâlar gerçek fetvâ de

72 İbn Salâh, vr. 11; İbn Nuceym, VI, 286-290; ez-Zeylei, IV, 176; el-Fetâvâ el-Hindiyye, III, 309; es-Serahsi, Mabsût, XVI, 109.

73 es-Serahsi, XVI, 109; el-Fetâva el-Hindiyye, III, 308-309; Şeyhzâde, II, 146; İbn Salâh, vr. 5b; Fikhî, vr. 9a.

74 Fikhî, vr. 9.

75 İbn Salâh, vr. 5b Fikhî, vr. 9a; İbn Nuceym VI, 286.

76 el-Fetâvâ el-Hindiyye, III, 309.

77 Fikhî, vr. 9a.

78 Muhammed Seyyid Bey, Usûl-i Fıkıh (Medhal), s. 289-290.

ğildir, müctehid müftilerin fetvâlarını nakletmekten ibarettir⁷⁹. en-Nâbulusî de zamanındaki müftilerin fetvâlarının mücerred nakilden ibaret bulunduğunu kaydetmektedir⁸⁰.

İzmirli İsmail Hakkı da «Müftî fakih, fakih de müctehid demektir» diyor⁸¹. el-Mâverdî (öl. 450 H.), Kur'ân, sünnet, icmâ ve kıyası bilen bir müctehidden fetvâ istenebileceğini ve böyle bir zatın fetvâsının kabul edilebileceğini ifade etmektedir⁸². Bu duruma göre bütün âlimler müftînin müctehid olmasını şart koşmaktadırlar. Hanefi fakihlerinden Şeyhzâde (öl. 1078 H.) «Müftinin müctehid olması, bir evleviyet şartıdır. Yoksa bir şart-ı cevâz ve nefâz değildir. Sahih olan da budur. Çünkü burada kolaylık ve suhûlet vardır. Her zaman, her yerde kâfi miktar müctehid bulunmaz. Şayet ictihâd şart olsa insanların işleri muattal kalır»⁸³ demektedir. Fakihler, müctehid olmayan müftilerin fetvâ verirken iki esasa riâyet etmelerinin şart olduğunu ilâve etmektedirler. Şöyle ki müctehid olmayan müftî fetvâ verirken;

- 1 — *Hangi müctehidin fetvâsını naklettiğini,*
- 2 — *Hangi kitaptan naklettiğini zikretmelidir*⁸⁴.

Burada ifade edelim ki ilk zamanlardaki müftiler, üstün vasıflı şahıslardı. Onlar müctehidlik vasıflarını şahıslarında toplamışlardı. Gerçekten onlar, İslâmî ilimler sahasında mütebahhur birer şahsiyettiler. Zeyd b. Sâbit, Medine'de dört halife zamanında miras hukuku, kazâ,

79 Fethu'l-Kadir, V, 456 (Burada İbnu'l-Humân'ın görüşünün arapça metnini aynen veriyoruz:

فلا يفتى الا المجتهد وقد استقر رأى الا صوليين على ان المفتى هو
المجتهد واما غير المجتهد ممن يحفظ أقوال المجتهد فليس بمفت فعرف
ان ما يكون في زماننا من فتوى الموجودين ليس بفتوى بل هو نقل كلام
المفتى

80 en-Nâbulusî, Reddü'l-Vâfi, elyazma, Çelebi Abdullah, No: 385 vr. 166a-b.

81 İzmirli İsmail Hakkı, İlm-i Hilâf, I, 278.

82 el-Mâverdî, el-Ahkâmü'l-Sultâniyye, s. 54.

83 Şeyhzâde, Mecmau'l-Enhûr, II, 146; muk. ed., Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuku İslâmiyye ve İstilahâtı Fıkhiyye Kamusu, VIII, 254.

84 İbnu'l-Hümân, Fethul-Kadir, V, 456.

fetvâ ve Kur'ân ilimlerinde reis idi⁸⁵. Muâz b. Cebel, helâl ve haram hükümlerini en iyi bilen bir âlimdi⁸⁶. Hz. Ali, muhâkeme usûlü ve adli idâreyi en iyi bilen bir şahıstı⁸⁷. Medine'de tabiûn'dan saîd b. Müseyyeb, fakîhu'l-Fukahâ lakabıyla anılıyordu⁸⁸. Ashâb ve tâbiûn, fetvâ verme ehliyet ve vasıflarına sahip oldukları halde yine de fetvâ vermekten çekiniyorlardı. Çünkü onlar, fetvâ vermenin mes'uliyetinin ne kadar ağır olduğunu biliyorlardı. Abdurrahman b. Ebî Leylâ (öl. 83 H.) bu hususu çok güzel bir şekilde anlatmakta ve «Ben Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ashâbından yüz yirmi kişiye yetiştim. Her hangi bir kimse onların birinden fetvâ istiyor, fakat o fetvâ vermiyor, başkasına gönderiyordu. Neticede fetvâ isteyen şahıs, fetvâ istediği ilk şahsa geliyordu»⁸⁹ demektedir.

B — Müftilerin Tayinleri ve Azilleri :

1 — Tayinleri :

Bir ayette «Şayet bilmiyorsanız ilim ehlinde (âlimlerden) sorunuz»⁹⁰ diye buyurulmaktadır. Bu âyetin manasından müslümanların, dinî hususlarda bilmedikleri şeyleri bilenlerden sorup öğrenmelerinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Âyette ayrıca, dinî konuları halka öğretecek âlimleri yetiştirmenin devletin görevlerinden biri olduğuna işaret vardır. Bu duruma göre devlet müftileri yetiştirecektir. İslâmî esaslara göre bir kimsenin bildiğini başkalarına öğretmesi güzel bir husustur. İbn Salâh «Bir yerde bir müfti varsa onun fetvâ vermesi gerekir»⁹¹ diyor. İbn Nüceym'e göre «Şayet bir yerde kendisinden başkası fetvâ verecek durumda değilse böyle bir zamanda o kimsenin dinî sorulara cevap vermesi farz-ı ayındır. Şayet başkası varsa onun fetvâ vermesi farz-ı kifâyedir»⁹². Bu ifadelerden ilmî iktidârı bulunan her şahsın fetvâ vermeye selahiyetli olduğu anlaşılmaktadır. Onun devlet tarafından resmen müftî olarak tayin edilmesine lüzum yoktur.

85 İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, Leiden, 1917, II/2, 116; İbn Hacer, el-İsâbe, Calcutta, 1866, II, 42.

86 İbn Sa'd, a.g.e., II/2, 107.

87 İbn Sa'd, a.g.e., II/2, 202.

88 İbn Sa'd, a.g.e., II/2, 129.

89 İbn Salâh, Edebü'l-Müftî, elyazma, Çorlulu Ali, No: 266, vr, 2b; Bilmen, a.g.e., VIII, 253.

90 en-Nahl, 43.

91 İbn Salâh, vr, 12a.

92 İbn Nüceym, VI, 290.

Hiç şüphesiz iftâ bir amme hizmetidir. Bu görevi halifenin (devlet başkanı) en güzel şekilde ifâ etmesi gerekir. Ancak bir devlet başkanı, bütün insanların dinî müşküllerini haledecek bir imkâna sahip değildir. İşte böyle bir durumda halkın dinî müşküllerini haledecek müftîleri tayin etme mecburiyetinde kalır.

İbn Nüceym, «İmâma (devlet başkanı) fetvâ vermeye ehil olanları araştırıp onları fetvâ işleriyle görevlendirmesi, fetvâya ehil olmayanları ise fetvâ vermekten menetmesi gerekir»⁹³ diyor. İbn Haldûn'a göre halkın hukukî ve dinî sorularını cevaplandırmak yani fetvâ vermek halifenin görevidir. Şayet kendisi diğer vazifelerinin çokluğu sebebiyle bunu yapamıyorsa, fetvâya ehil kimseleri araştırıp onları fetvâ vermekle görevlendirmek, fetvâ vermeğe ehil olmayanları bu görevden uzaklaştırmak yolunu tutar»⁹⁴.

Muhammed Fıkhî el-Aynî, «İmâma, asrındaki meşhur ilim sahiplerine sorarak fetvâya ehil olanları tayin etmek, uygun görmediklerini bu görevden uzaklaştırmak gerekir. Çünkü imâmın amme hizmetine mütaallik hususlardaki tasarufu maslahata mebnidir. Müftî tayini amme hizmetlerindedir»⁹⁵ diyor.

el-Mâverdî, câmi ve mescidlerde fakîh ve alimlerin ders okutabileceklerini ve orada fetvâ verebileceklerini kaydettikten sonra, câmi ve mescidlerin imâmı, halife tarafından tayin edilmişse, orada fetvâ vereceklerinde halifeden izin alması gerekeceğini, şayet imâm, mahalle ve köy halkı tarafından vazifelendirilmişse, böyle bir durumda halifeden izin almaya lüzum olmayacağını ilâve etmektedir»⁹⁶.

2 — Müftîlerin Görevden Alınmaları ve Azilleri

Halife (devlet başkanı) yanlış fetvâlarıyla halkı aldatan müftî-i mâcîn'in faaliyetlerine son verir»⁹⁷. Yine müftîlik için gereken vasıflardan birini meselâ adâlet vasfını yitirmesi neticesinde de böyle bir müftînin görevine son verir»⁹⁸.

C — Müftîlerin Maaş ve Ücretleri

Müftîler ilk zamanlarda fetvâlarını meccânen veriyorlardı. Zaten

93 İbn Nüceym, VI, 286, 291; el-Fetâvâ el-Hindiyye, III, 309.

94 İbn Haldun, Tarih (Mukadime), I, 183.

95 Fıkhî, Edebü'l-Müftî, Serez, No: 3924, vr, 9b.

96 Mâverdî, s. 167.

97 el-Kâsânî, Bedâyi'u's-Sanâyi, Mısır, 1327, VIII, 169.

98 Fıkhî, vr. 9b.

onların ekserisi devlet memuriyetinde çalıştıkları için geçimlerinde bir müşkilât meydana gelmiyordu. İlk zamanlarda müftülerin ekserisi, kâdi idi. Meselâ İbn Mes'ûd Kûfe'de, İbn Abbâs Basra'da, Ebû Hureyre Bahreyn'de, Ebû'd-Derdâ ve Zeyd b. Sâbit Medine'de kadılık görevini ifâ etmişlerdir⁹⁹.

İftâ teşkilâtı resmî bir teşkilât haline gelirken, hukukçular müftülerin çalışmalarına karşılık Beytü'l-Mâl'den maaş verilmesini kabul etmişlerdir.

Bu konudaki hukukçuların görüşlerini ayrı ayrı vermeye çalışalım.

İbn Kayyım bu konuda şöyle der: Müftünün fetvâsına karşılık bir ücret alması caiz değildir. Çünkü iftâ makamı, Allah ve Resûlünün hükümlerini tebliğ etme makamıdır. Bu hususta bir karşılık almak caiz değildir. Bazı müteehhirûn ulemâsına göre müftî şayet sorulan soruya yazı ile cevap verirse, yazısı karşılığı ücret alabilir. Bu ücret fetvâsının değil yazının karşılığıdır. Bana göre doğrusu cevabın meccânen verilmiş olmasıdır. Şayet müftî Beytü'l-Mâl'den maaş alırsa, muhtaçsa caizdir¹⁰⁰.

İbn Salâh bu konuda özetle şöyle der: «Fetvânın meccânen verilmesi evlâdır. Müftünün beytü'l-mâlden maaş alması da câizdir. Onun maaşı kifâyet miktarıdır. Eğer müftî maaş alıyorsa fetvâsına karşılık ayrıca bir ücret alması caiz değildir. Ancak maaş almayan bir müftünün, zengin müsteftiden verdiği fetvâ için ücret almasında bir beis yoktur. Bir yöre halkının kendi mallarından olmak üzere müftîye bir miktar masıdır. Şayet müftî Beytü'l-Mâl'den maaş alırsa, muhtaçsa caizdir¹⁰⁰.

İbn Nüceym, «Fetvânın meccânen verilmesi evlâdır. Şayet beytülmâlden maaş ödenirse o da câizdir. Bu takdirde ona kifâyet edecek bir miktar maaş olarak ödenir. Maaşlı bir müftî, fetvâsı için ücret alamaz. Şayet bir yöre halkı, ona maaş verirse câizdir. Onun yazdığı fetvâlara karşılık ücret alması kerâhetle câizdir»¹⁰² diyor. el-Fetâvâ el-Hindiyye' de de bu hususta aynı şeyler nakledilmektedir¹⁰³.

99 Fahrettin Atar, «İftâ Teşkilâtının Ortaya Çıkışı», Diyanet Dergisi, Ankara, 1976, c. 15, s. 211, (sayı, 4).

100 İbn Kayyım, 'İlamu'l-Muvakki'in, IV, 231-232.

101 İbn Salâh, Edebü'l-Müftî, elyazma, Çorlulu Ali, No: 266, vr. 13b.

102 İbn Nüceym, el-Bahru'r-Râik, VI, 291.

103 el-Fetâvâ el-Hindiyye, III, 309.

Maaşlı bir müftinin haftada bir gün de olsa tatil yapması uygun görülmüştür. Muhammed Fıkhî Aynî, bu hususta şöyle der: «Müftiye kâdî gibi tatil günü (yevmü'l-bitâle (يوم البطالة) var mıdır? Bu hususta imâmlarımızın sahîh bir görüşüne rastlamadık. Fakat onun kâdî gibi tatil yapması gerekir. Çünkü tatil günü istirahat için kabul edilmiştir. Gerçekten müftî alimlerin yanında fıkıh kitaplarını tatil gününde mü-talaa etme fırsatı bulur. Kâdînin aldığı gibi müftî de bu tatil gününde kifâyet miktarı olan maaşını almaya devam eder... Tatil gününün haftanın hangi günü olacağı tayin edilmemiştir. Ancak değişik zamanlarda cumartesi, pazartesi, salı günlerinden biri tatil günü olarak kabul edilmiştir. Zamanımızda cuma günü tatil günüdür. Tatil günü için söylediklerimiz bayram günleri için de geçerlidir»¹⁰⁴.

IV. İFTÂ İLE KAZÂ ARASINDAKİ FARKLAR - KADI (HÂKİM)LARIN İFTÂSİ VE İLK MÜFTİ TAYİNİ

A — İftâ İle Kazâ Arasındaki Farklar

Gerek müftî ve gerek kâdî aynı menbadan hükümlerini alır, ilgililere tebliğ eder, kararını verirler. Ancak kazâ ile fetvâ arasında bazı esaslı farklar bulunur¹⁰⁵. Bunlar şunlardır:

1 — İ f t â dinî hükmü sadece açıklamak ve haber vermektir. Bu sebeple müsteftî aldığı fetvâ ile amel etmezse, kendisine bu hususta cebirde bulunulamaz. Kazâ ise bir dinî hükmü haber vermek ve açıklamakla birlikte onu kabule taraflar mecburdurlar. Bu sebeple mahkûmun leh ve mahkûmun aleyh bu hükmü kabule mecburdurlar. Aksi halde hükümet kuvvetiyle kabule zorlanırlar.

2 — F e t v â umûmî, kazâ ise husûsîdir. Yani fetvânın hükmü bütün müslümanlarca müsâvidir. Bu cihetle fetvâ, ammenin uyması gereken bir husustur. Verilen fetvâ müsteftiyi olduğu kadar başkalarını da ilgilendirir. Müctehid olan bir müftinin fetvâsıyla hakimler kazâda bu-

104 Fıkhî, Edebü'l-Müftî, elyazma, Serez, No: 3924, vr. 14a.

105 Muhammed Seyyid Mey, Usûl-i Fıkıh (Medhal), s. 294-295; İzmirli İsmail Hakkı, Kitabu'l-İftâ, s. 5, ve dev.; Bilmen, I, 153; Hayreddin Karaman, Fıkıh Usûlu, İstanbul, 1969, s. 55-56; muk. ed. el-Karâfi, İhkâm, Halep, 1967, s. 18 ve dev.

lunabilirler. Kazâ ise mahkûmun leh ve aleyh hakkında verilmiş bir hüküm olduğu için sadece onları ilgilendirir¹⁰⁶.

3 — Fetvâ bütün dinî hükümlere, mes'elelere şâmdir. Fetvâ hüküm altına alınacak hususlarda câri olduğu gibi ibâdete ve diyânete ait hususlarda da câridir. Kazâ ise yalnız muâmelâta, cezâlara müteallik, hüküm altına alınması kabil hâdiselerde cereyân eder.

4 — Bir müctehid için kendi rey ve ictihâdı hilâfına olarak diğer bir müctehidden sâdır olan fetvâ ile amel etmek câiz olamaz. Halbuki o müctehid için velevki kendi ictihâdı hilâfına olsun aleyhine sâdır olan hüküm-i kazâyâ ittibâ etmek vâcib olur.

5 — Kazâ hakkı, aslında devlet başkanı (imâm) na aittir. Kâdi onun adına hüküm eder. Bu suretle kendisine kazâ görevi tevdi edilmeyen bir şahıs velevki müctehid olsun hüküm veremez. Halbuki iftâ böyle değildir. İftâ ilmî bir iktidâr mes'alesidir. İftâ hakkı resmî müftilere mahsus ve münhasır değildir. Kâfi derecede ilmî olan her müslüman fetvâ verebilir.

6 — Kâdi, muayyen zaman ve muayyen bir yerde vazifelendirilebilir. Hatta bir mezhebin görüşü ile icrâ-ı kazâ etmesi kendisinden istenebilir. Yahut sadece bazı hususlarda kazâ görevi ifâ etmekle görevlendirilebilir. Halbuki iftâ böyle değildir. İftâ hiç bir sûretle zaman ve mekân ile kayıt altına alnamaz. Bu sebeble müftî her yerde, her zaman ve her mes'eledede kendi bildiği ile fetvâ verir.

7 — Müftinin fetvâsı işin diyânet yönünü (işin iç yüzünü vicdâni tarafını), hakimin hükmü ise, zâhiri yönünü ilgilendirir. Meselâ bir insan müftiye gelerek borç aldığını, bilâhere de ödemediğini ifade ederek borçtan kurtulup kurtulmadığını sorunca; müftî ona borçtan kurtulduğunu söyler. Aynı insan kâdiya müracaat etse kâdi borçtan kurtulduğunu ifade etmez. Bilakis ödemediğine dair ondan delil ve şahit ister. Eğer şahit getiremezse, borç aldığını ikrar etmiş olduğunu göz önüne alarak borçlusun öde der ve gerekirse ödemeye zorlar. Bu bakımdan müftî fetvâ verirken delillere, hakim ise hüccetlere bağlı kalır. Deliller kitab, sünnet ve benzerleridir. Hüccet ise, şehâdet, ikrâr ve benzerleridir¹⁰⁷.

106 İbn Kayyım, İ'lâmu'l-Muvakkî'in, I, 38.

107 el-Karâfi, İhkâm, s. 30-31.

8 — Fetvâ, bir rivâyet yoludur, kazâ ise, bir şehâdet, bir velâyet yoludur. Binaenaleyh, şehâdete, velâyete ehil olmayan bir kimse bile âlim olunca fetvâyâ selahiyetli olabilir. Kazâyâ ise selahiyetli olamaz. Nitekim köleler, velâyete ehil olmadıkları için kâdî olamazlar, ancak âlim olunca fetvâ verebilirler¹⁰⁸.

9 -- Bütün fakihlere göre, hem erkekler ve hem de kadınlar müftî olabilirler¹⁰⁹. Fakat bazı mezheblere göre kadınlar hakim olamazlar. Sadece hanefilerde kadınlar hukuk davalarında hakim olabilirler, cezâ davalarında ise hakim olamazlar. et-Taberi (öl. 310 H.) ye göre kadınlar hem cezâ hem de hukuk hakimi olarak tayin edilebilirler¹¹⁰. Kadınların müftî olabileceklerine Hz. Âişe delil olmaktadır. Hz. Âişe hem bir muhaddis hem de bir müftî idi. Dört halife zamanında fetvâ veriyordu¹¹¹. O, ferâiz ve fıkıh ilimlerinde mütebahhir bir alime idi¹¹². Mesrûk, Hz. Âişe hakkında «Ashâbın içinde en bilgili zatların dahi Hz. Âişe'ye ferâiz hakkında soru sorduklarını gördüm. Gerçekten Hz. Âişe insanların en fakihesi ve âlimesi idi»¹¹³ dedi.

10 — Müftî, kendisi ve yakınları için fetvâ verebilir¹¹⁴, halbuki kâdî, kendisi, usûl ve fûrûu, hasmı için icrâ-i kazâda bulunamaz¹¹⁵.

B — Kadı (Hâkim)ların İftâsı ve İlk Müftî Tayini

Fetvâ esasen bir dinî hükmü tebliğ etmektir. Dinî hükümlere vakıf olan bir zat, resmî bir surette fetvâ makamına tayin edilmese de ve bu zating örevi kadılık olsa bile dinî hükümleri soranlara malumât verebilir¹¹⁶. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) sahâbenin sorularına cevap vermek suretiyle iftâ görevini¹¹⁷, onların davalarına bakmak suretiyle de kazâ

108 el-Mâverdi, s. 53; İbn Salah, vr. 11b; İbn Nüceym, el-Bahru'r-râik, VI, 291; İbn Kayyim, l'Îlmu'l-Muvakki'in, VI, 220; el-Fetâvâ el-Hindiyye, III, 309.

109 İbn Kayyim, a.g.e., IV, 220; İbn Nüceym, a.g.e. VI, 291; İbn Sa-Salâh, vr. 11b; el-Fetâvâ el-Hindiyye, III, 309.

110 el-Mâverdi, s. 53.

111 İbn Kayyim, a.g.e., I, 17.

113 İbn Abdilber, el-İstiâb, Haydarabat, 1318, s. 765.

114 İbn Salâh, vr. 1b; İbn Nüceym, a.g.e., VI, 286.

115 İbn Kayyim, a.g.e., IV, 210.

116 İzmirlî İsmail Hakki, Kitâbu'l-İftâ, s. 8; Bilmen, VIII, 266.

117 Muk, ed. en-Nisâ, 127, 176.

görevini¹¹⁸ ifâ ediyordu. Bu cihetle Peygamberimizin uhdesinde kazâ ve iftâ görevleri toplanmıştı¹¹⁹. Halifeler ve sahâbe, tabiûn ve müctehid imâmlardan kadı olanların da kazâ görevleriyle birlikte iftâ görevini ifâ ettiklerini müşâhede etmekteyiz¹²⁰.

Burada ifade edelim ki, ilk zamanlarda sadece iftâ görevini ifâ etmek üzere bir zâtn resmen müftî olarak tayin edildiğine dair bir kayda rastlamıyoruz¹²¹. Fakat sonradan görülen lüzum üzerine şehirlere, kazalara fakihlerden resmen müftî tayin edilmiştir¹²². Tesbitlerimize göre hicrî birinci asrın sonuna doğru Emevi Halifesi Ömer b. Abdulaziz zamanında iftâ görevini ifâ etmek üzere Mısır'a müftîler tayin edilmiştir. Tarihçi Ebûl-Mehâsin'in en-Nücümü'z-Zâhire adlı eserinde anlatığına göre Ömer b. Abdulaziz'in Mısır valisi Eyyûb b. Şurahbil; Yezid b. Ebî Habîb, Ca'fer b. Râbiâ ve Ubeydullah b. Ebî Ca'fer'i resmen müftî tayin etmiştir¹²³.

V. FETVÂLAR

A — Fetvânın Şekli ve Esası

Müftîye söz veya yazı ile bir husus sorulur. Müftî, sorulan soruya ya şifâhen veya yazı ile cevap verir.

Müftî kendisine yazı (er-Rük'a: Kâğıd: (الرقعة) (الكاغد))¹²⁴ ile

müracat edildiği takdirde kâğıtta yazılan soruyu iyice okur ve ondan sonra cevabını verir. Yazılı olarak verdiği fetvâsına besmele ve hamdele ile başlar. Sorulan sorunun cevabını mufassal olarak yazar ve ce-

118 Muk. ed. el-Mâide, 42, 49.

119 İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e. aynı yer; Bilmen, aynı yer.

120 İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s. 13, 19; Bilmen, aynı yer.

121 İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s. 19; Bilmen, aynı yer.

122 Bilmen, aynı yer.

123 Ebu'l-Mehâsin, En-Nücümü'z-Zâhire, Mısır, 1919, I, 238; muk. ed. İbn Kayyım, İ'lâmu'l-Muvakki'in, I, 27; el-Hudari, İslâm Hukuk Tarihi, trc. H. Hatiboğlu, İstanbul, 1974, s. 181.

124 el-Fetâvâ el-Hindiyye, III, 309.

vabın sonuna vallahu a'lem, billahi tevfik gibi bir ibâre ekler¹²⁵. Cevabı okunaklı yazar¹²⁶. Cevabında müşkil bir durum bırakmaz¹²⁷. Şayet müftî, müsteftinin lisanını bilmiyorsa, tercüman aracılığı ile şifâhen anlatır¹²⁸.

Osmanlı devrinde fetvâlarda iki kısım bulunmakta idi. Biri suâl, diğeri cevap kısmıdır. Suâl kısmı, es-Suâl, süile; cevap kısmı ise el-cevâp, ücibe ve benzeri ibârelerle başlar. Fetvânın bu iki kısmının uzunluğu sorulan soruya göre değişir. Suâl ekseriya daha tafsilatlı olup, her şey anlatıldıktan sonra olur mu? diye sorulduğunda cevap sadece olur veya olmazdan ibaret bulunur. İkinci kısmın sonunda müftiler karara varırken dayandıkları delil ve kaynakları zikrederler.

Burada ifade edelim ki müftiler, müsteftiler arasında zengin-fakir, amir-memur ayırımı yapmaksızın müracaat sırasına göre fetvâ verirler¹²⁹. Ancak kadınlar ile uzaktan gelmiş yolculara öncelik tanyabilirler¹³⁰.

Müctehid müftî, nasslar çerçevesinde içtihad ederek fetvâsını verebilir. Müctehid olmayan müftî, bağlı bulunduğu mezhepteki imâmların fetvâlarına göre fetvâsını verebilir¹³¹. Hanefi mezhebine göre fetvâ vermek istiyorsa, önce İmâm A'zam'ın ondan sonra Ebû Yûsuf'un ondan sonra İmâm Muhammed'in, ondan sonra Züfer'in, ondan sonra da Hasan b. Ziyâd'ın görüşleriyle fetvâsını verir¹³². Ancak bazı kitaplarda hangi görüş ile fetvâ verileceği bazı ibârelerle kayıt altına alınmıştır. Bu görüşlere, muhtâr, müftâbih, tercih olunan görüş denmektedir.

Ancak örfün değişmesiyle veya zaruretler sebebiyle imâmların görüşlerine muhalefet ederek fetvâ verilmesi câiz görülmüştür¹³³. Meselâ Kur'ân ta'limi, fıkıh, tefsir, hadis muallimi, imâm müezzine maaş ve-

125 İbn Nüceym, VI, 291; el-Fetâvâ el-Hindiyye, III, 309.

126 İbn Salâh, vr. 20b.

127 İbn Salâh, vr. 19a.

128 İbn Kayyım, IV, 255; İbn Salâh, vr. 19a.

129 İbn Nüceym, VI, 291; İbn Salâh, 25a; el-Fetâvâ, III, 309.

130 İbn Nüceym, VI, 292; İbn Salâh, vr. 12b.

131 Mezheblerin iftâ usûlü ile ilgili geniş bilgi için bk. Hayreddin Karaman, İslâmın Işığında Günün Meseleleri, I, 419-509.

132 el-Fetâvâ el-Hindiyye, III, 309.

133 İbn Âbidin, «Ukûdu Resmî'l-Müftî», Mecmuatu'r-Risâil, İst, 1325, I, 40.

rılması zarurete binâen tecviz edilmiştir¹³⁴. Ezmanın tağayyürü ile ahkâmın tağayyürü inkâr olunamaz¹³⁵. Meselâ önceleri şahitler için sadece aleni tezkiye yapılırdı. Ancak sonradan gizli tezkiye de kabul edilmiştir¹³⁶. Önceleri işçi tazminle mes'ul tutulmazken sonradan tutulmuştur¹³⁷. Önceleri Kur'an ilimlerini öğretenlerin maaş almaları câiz görülmezken sonradan tecviz edilmiştir. Bu hususta İbn Âbidîn (öl. 1253 H.) şöyle der: Zarurete binâen bu tecviz edilmiştir. Şayet tecviz edilmeseydi, Kur'an ilimleri kaybolmakla yüzyüze kalırlardı. İmâmlar bu devrede yaşasalardı onlar dahi tecviz ederlerdi.¹³⁸

Burada şunu ifade edelim ki şayet müftî müctehid ise ve deliller arasında kuvvetli olanı seçebilme kudretine sahipse mezheplerin görüşleri arasında delil bakımından kuvvetli olanları tercih edip vaziyete uygun olan fetvâyı verir. Fakat bu durumda onun şu üç şarta bağlı kalması gerekir.

1 — Delil bakımından zayıf bir görüşü seçmemek.

2 — Seçtiği görüş insanların yararına olmalı ve onları ne şiddete ne de gevşekliliğe sürüklemelidir.

3 — Tercih ettiği görüş iyi niyete dayanmalı, insanların keyfi arzu-larını tatmin için olmamalıdır¹³⁹.

Müftî, bir menfaat gayesiyle fetvâsını vermemelidir. eş-Şâtibî (öl. 790 H.) el-Muvâfakât adlı eserinde Endülüste fetvâ veren bir fakîhe ait şöyle bir hikâye anlatır:

—Bu fakîh bazı sebeplerden dolayı fetvâ vermekten menedilmişti— Endülüs Emiri Nâsır'ın sarayının civarında bir vakıf vardı. Bu vakıf sarayın manzarasını bozuyordu. Çünkü bu emirin gezinti yaptığı yerin tam karşısında bulunuyordu. Emir burayı istimlâk ederek sarayın bahçesine katmak istiyordu. Büyük müftilerden Bâkî b. Mahled'e durum bildirildi. O da bütün alimleri bir araya toplayarak ortaklaşa bir görüşe varmak istedi. Bilginler, Mâlikî mezhebinde vakfın satılamıyacağı görüşünde birleştiler. Verdikleri fetvâyı emir hoş karşılamadı. Bu arada fetvâ vermekten menedilen Muhammed b. Yahyâ adındaki fakih durumu öğrenip Emir'e arzusuna uygun bir fetvâ vereceğini söyledi.

134 İbn Âbidîn, a.g.e., I, 14.

135 Mecelle, mad. 39; muk. ed. İbn Âbidîn, a.g.e., I, 44.

136 İbn Âbidîn, a.g.e., I, 40, 44.

137 İbn Âbidîn, a.g.e., I, 44.

138 İbn Âbidîn, a.g.e., I, 14, 40.

139 Muhammed Ebû Zehrâ, Fıkhî Mezhebler Tarihi, trc. A. Şener, I, 161.

Bu fakih hanevîlerden vakfın satılacağını kabul edenlerin görüşüne göre fetvâ verdi. Emir bu fakihin görüşüne (fetvâsına) uyararak vakfı istimlâk etti¹⁴⁰.

B — Fetvâların Önemi

Fetvâların eğitim-öğretim, kazâ ve teşri açısından önemi vardır.

1 — Eğitim-Öğretim Açısından Önemi

Din ile ilgili malumat iki kısımdır.

a — Gerek müctehid ve gerek avâm için herkesin bilmeleri zarurî olan bilgiler: Namaz, oruç, haccın farz olduğu, zinâ içki, kumar ve adam öldürmenin haram olduğu.

b — Ancak derin düşünce ve muhâkeme yoluyla elde edilecek bilgiler. Bu hususta insanları iki kısma ayırabiliriz.

aa — Müctehidler: Bunlar gerekli bilgileri kendileri öğrenebilirler.

bb — İctihâda gücü yetmeyenler: Bunların görevleri bilgili şahıslardan sorarak bilmedikleri hususları öğrenmektir¹⁴¹. Gerçekten insanlar, ferdî ve ictimâî hayatlarında yüzbinlerce hâdisle karşılaşır. Bunlarla ilgili dinî hükümleri öğrenmek ve bu suretle amel etmek dinî bir görev olur. Ancak herkes dinî hükümleri kaynağından öğrenmeye muktedir olamaz. Bu hususta bizzarure, ilim sahiplerine, müftilere müracaat etmek mecburiyetinde kalırlar¹⁴². Zaten âyette de «Şayet bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorunuz»¹⁴³ diye buyurulmaktadır. Böylece müftiler bir taraftan dinî ve hukukî sorulara cevap vermeleri suretiyle halkın öğretim yönünden aydınlanmasını sağlarken diğer taraftan İslâmî hükümlerin neşrinin gerçekleştirilmiş olurlar. Böylece her müslüman İslâmî esasları biliyor kabul edilir ve bir suç işlediğinde muaheze edildiği

140 eş-Şâtibi, el-Muvâfakât, Mısır, ty. IV, 87-88.

141 Hayreddin Karaman, İslâm Mezhepleri, s. 78-79.

142 Bilmen, Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, VIII, 253.

143 en-Nahl, 43.

zaman «Ben kanunu bilmiyorum» diye bir mazeret ileri sürdüğünde böyle bir mazereti kabul edilmez. Biraz önce zikrettiğimiz âyet müslümanları, bilmedikleri hususları sorarak öğrenmeğe mecbur kılmıştır. Mevlânâ Şibli, modern hukukta bile fertlerin bu esaslar çerçevesinde mes'ul tutulmadıklarını söylemek suretiyle İslâm Hukukunun bu hususta övgüyle zikredilmesinin gerektiği üzerinde durur¹⁴⁴.

2 — Teşri Açısından Fetvâların Önemi

Kur'an-ı Kerimde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ashâbı ile istişâre etmesi emredilmektedir¹⁴⁵. O her vesile ile ashâbının görüşlerini alıyor ve onların fikirlerinden istifade ediyordu. Böylece teşri açısından o zamanki müftülerin önemli bir mevkileri vardı. Bu durum sonraki asırlarda daha da ileri bir safhaya vardı. Hz. Ebû Bekr¹⁴⁶, Hz. Ömer¹⁴⁷ müftîleri bir araya toplayarak onlarla istişâre eder, ortaya çıkan mes'eleleri onların rey ve içtihadlarıyla hallederdi. Bu bakımdan müftülerin gösterdikleri ilmî mesâî, sırf doktriner alanda kalmakla birlikte bunların gerçekleştirmiş oldukları mesâînin İslâm Hukukunun kaynaklarından birini teşkil edecek evsâfı taşıdığını söylememiz mümkündür, ki bunun sayesinde İslâm Hukuku belli bir tekâmüle uğrayabilmek suretiyle çok sonraki asırların ihtiyaçlarına cevap verecek bir durumda kalacaktır. Bilhassa ilk zamanlardaki müftülerin ictihâda dayanarak verdikleri fetvâlar önem taşımaktadır. Son zamanlarda müftülerin fetvâları mecmualar halinde neşredilmiştir. Hakimler, tatbik edecekleri müdevven bir kanun bulunmadığı için bu gibi fetvâ kitaplarından istifade ederek icrâ-i kazâ ediyorlardı. Ali Himmet Berki kaleme aldığı bir makalesinde neşredilen fetvâlar hakkındaki görüşünü «Bunları toplayarak neşretmekten maksat, benzeri hâdiselerde hakim ve müftülere rehberlik etmekten ve devletce amel olunan mes'eleler hakkında bilgi vermekten ibaretti. Bugün Temyiz mahkemesi=Yargıtay ve Devlet şurası=Danıştay kararları ne maksatla derlenip toplanıyorsa ve Tevhid-i İctihâd=

144 Mevlânâ Şibli, İslâm Tarihi, trc. Ö. R. Doğrul, İstanbul, 1928, VII, 299 ve dev.

145 Âl-i İmrân, 159; eş-Şuarâ, 38.

146 İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, II/2, 109; el-Makrizî, İmtâu'l-Esmâ, Köprülû kütüphanesi, No: 1004, vr. 901.

147 İbn Sa'd, a.g.e., II/2, 110; İbn Hacer, I, 31.

İctihâdî birleştirme müessesesi hangi düşünce ile te'sis olunmuş ise, fetvâ kitapları da bu maksatla meydana getirilmiştir» diye ifade ediyor. Aynı müellif, fetvâ kitaplarının faydalarının ifade edilemeyecek derecede çok olduğunu zikrettikten sonra bunların ictihâd ve hukukun inkişâfına mâni olduğunu ileri sürenlerle aynı kanaatte olmadığını ileri sürmektedir¹⁴⁸.

3 — Fetvâların Kazâ Fonksiyonu Açısından Önemi

Müftiler ilk zamanlarda hakimlere teknik müşâvir olarak yardımda bulunuyorlardı. Hakimler güç durumlarında onların hukukî görüşlerinden istifade ediyorlardı. Çünkü ilk asırlarda gerek medenî ve gerek cezâî hususları muhtevî hukukî bir tedvin yapılmamıştı. Gerçi Kur'an'ı Kerim müdevven hale getirilmişti. Hakimler, davalarının çözümünü onda bulabiliyorlardı. Burada bulamadıkları mes'eleler için sünnete başvuruyorlardı. Sünnet yani hadislerin büyük bir ekseriyeti yazılı fakat dağınk halde idi. Ayrıca hadislerin bir kısmı da şifahî halde bulunuyordu¹⁴⁹. Hakimler sünnette de bulamadıkları mes'elelerin çözümünü için mecburen müftilere müracaatta bulunuyorlardı. Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in güç durumlarda müftilere danıştıklarını ve onların görüşlerini aldıklarını müşahede etmekteyiz¹⁵⁰. Böylece hakimler, müftilerden ilk zamanlardan itibaren teknik müşâvir olarak istifade etmişlerdir. İzmirli İsmail Hakkı, bu hususta «Şâri'den vârit ahkâm mahfuz değildi. Sahâbenin çoğu bir şeyi hifzederdi. Mârifet-i hüküm hususunda istiftâlar, tahrirler zaruri idi»¹⁵¹ demektedir. Hz. Osman da aynı şekilde mahkemede Hz. Ali, Hz. Talha, Zübeyr ve Abdurrahman b. Avf'ı teknik müşâvir olarak yanında bulunduruyordu¹⁵². Sonraki asırlarda da hakimler, aynı şekilde bu uygulamayı devam ettirmişlerdir. Ömer b. Abdulaziz'in en büyük müftî nazarıyla bakılan Saîd b. Müseyyeb'e danışmadan hüküm vermediğini kaynaklar zikretmektedirler¹⁵³. Çünkü Saîd b. Müseyyeb,

148 Ali Himmet Berki, «Osmanlı Türklerinde İftâ Makamı» Diyanet Dergisi, c. 9, sayı, 102-103, Ankara, 1970, s. 427.

149 Fuat Sezgin, *Buharinin Kaynakları*, İstanbul, 1956, s. 3-16.

150 İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakki'in*, I, 51; es-Suyûti, *Tarihu'l-Hülefâ*, Mısır, 1315, s. 16-17, 39.

151 İzmirli İsmail Hakkı, *Kitâbu'l-İftâ ve'l-Kadâ*, s. 13-14.

152 el-Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, K. Edebi'l-Kâdi, 20; İbn Mâze, *Şerhu Edebi'l-Kâdi*, elyazma, Atif Efendi, No: 1108, vr. 23a.

153 İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, II/2, 130-131.

Hz. Peygamber, Ebû Bekr, Ömer, Osman ve diğer halifelerin kazâ ve fetvâlarını en iyi bilen bir fakihdi¹⁵⁴. Hatta Saîd b. Müseyyeb, ashâb zamanında bile fetvâ veriyordu¹⁵⁵. Bu arada Kûfe kadısı Şüreyh'in mahkemede müftülerden bir grup insanı yanında bulundurduğunu hatırlatalım¹⁵⁶. İlk asırlarda, hakimlerin, müftülerin fetvâ ve görüşlerinden istifade ettiklerini gösteren kaynaklara rastlamak mümkündür¹⁵⁷.

Burada hatırlatalım ki, hakimler hükmederken müstakil olarak icrâ-i kazâ ederler ve verecekleri kararlarda tamamen hürdürler. Ancak herhangi bir hukukî hata olur ihtimaliyle hukuk ilmine vakıf olan müftüleri muhakeme esnasında yanlarında bulundururlardı¹⁵⁸.

154 İbn Kayyim, a.g.e., I, 17.

155 İbn Sa'd, II/2, s. 128.

156 el-Hasâf, Edebü'l-Kâdi, elyazma, Topkapı, A, No. 1015, vd. 16b.

157 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Fahrettin Atar, İslâm Adliye Teşkilâtı, Ankara, 1979, s. 121, 148-149.

158 es-Serahsi, el-Mebûs, XVI, 79; el-Kâsâni, Bedâi'u's-Sanâyi, VII, 11.